Pál Zoltán

A „szolgaság igájától" a Kánaán felé?

Töprengések az állam és történelmi egyházaink elmúlt harminc évéről

Leggyakoribb közhelyeink egyike, hogy a magyar társadalom jelenleg súlyos erkölcsi/eszmei válságban szenved. Tudja/érzi ezt mindenki, még az is, aki a leghangosabban tagadja a nyilvánvaló tényt. Sokan bízunk abban, hogy a történelmi egyházak (a katolikus, az evangélikus és a református felekezetekre gondolok természetesen) kulturális potenciálja és eszmei tőkéje sokat enyhíthet ezen az egészségtelen állapoton. Hogy mégsem tudnak eléggé élni az egyházak ezekkel az eszközökkel, annak számos oka van. Külön elemzéseket igényelne a tömeges fogyasztás gerjesztette „jóléti önzés", a magukat posztmodernnek nevező irányzatok által felvetett álviták vagy a radikalizálódó „értelmiségiek" egyházakat érintő befolyásának vizsgálata. Itt most a válság okai közül egyet emelek ki, nevezetesen az egyházak[1] alárendelődését a rendszerváltás utáni kormányzatoknak.[2]

Előzmények: a magyarországi keresztény egyházak az 1980-as években

Jelenünk az 1948 és 1989 közti kommunista diktatúra romboló hatásának figyelembevétele nélkül értelmezhetetlen. A szocializmus 1945 utáni első, „totális" szakaszában a nyílt egyházüldözés volt a jellemző,[3] hiszen az államideológia a vallást az osztálytársadalom kreálmányának bélyegezte, megszűnését pedig

PÁL ZOLTÁN (1987) történész, levéltáros. Kötete: *Az Eötvös Kollégium. Elitképzés a népi demokráciában, 1956–1984* (2013).

1 Az egyházak természetesen nem azonosak a vezetőikkel, a többséget alkotó, alapvetően apolitikus hívők történetére itt most azért nem térek ki, mert ők az egyházvezetőkhöz képest passzívak voltak az állam és az egyházak közti viszony alakítása során.

2 Szeretném leszögezni, hogy az egyházakat saját hitük, hagyományaik és reflexeik mozgatják elsősorban, nem az államhoz való viszonyuk. Más kérdés, hogy az állam régóta beférkőzött az egyházak életébe, s ez érinti az egyházi múlt és jelen megítélését is.

3 Az ezzel kapcsolatos újabb kutatások bemutatására törekszik a Mika Sándor Egyesület megjelenés előtt álló *Keresztény társadalmi mártírium, 1944–1956*. (Szerk. ifj. Arató György – Isó Gergely – Mezei Emese) című tanulmánykötet.

igyekezett adminisztratív és ideológiai eszközökkel elősegíteni.[4] A hatvanas évektől a módszerek finomodtak, a kádári vezetés a vallásosság likvidálását a távoli jövőbe halasztotta, helyette inkább az egyházak manipulálására helyezte a hangsúlyt – s ebben sajnos sikeres volt.[5] Magyarországon az 1980-as évekre a pártállami hatalom betagolta az egyházak intézményeit a szocialista rendszerbe, de a diktatúrának nem sikerült teljesen felszámolnia a vallásos élet hagyományos formáit. A hívő közösségek tagjai az államilag propagált rendszerrel szemben bizonyos alternatív világot alakítottak ki, noha a hívők közül kevesen szálltak tudatosan szembe a rendszerrel. A vallásos ellenkultúrákat ezért sok tekintetben éppen a hatalom teremtette meg azáltal, hogy megfigyelte és ellenőrizte őket.[6] Az ellenkultúrák kialakulásához, leírásához, önmeghatározásához részben a tudományos intézmények is hozzájárultak, hiszen a féllegális térben mozgó vallási közösségekkel az 1980-as években már egyes társadalomtudományi kutatók is foglalkozhattak, ennek nyomán érdekes kapcsolat jött létre a korabeli tudományos szféra és a hívő csoportok között.[7]

A késő Kádár-kori uralmi rend a nyolcvanas években tehát egyrészről elégedett lehetett a magyarországi történelmi egyházak helyzetével. Az érsekek/püspökök/esperesek, főgondnokok általában az Állami Egyházügyi Hivatal intencióinak megfelelően működtek. Az egyházi esküvők száma folyamatosan csökkent 1983-ig, ellenben a hagyományos keresztény ünnepeket kiváltani szándékozó „társadalmi szertartások" (pl. névadók) száma növekedett, ahogyan az ateisták száma is.[8] Másrészről az MSZMP vezetése a nyolcvanas évek elején kénytelen volt szembenézni azzal, hogy míg a marxizmus–leninizmus ideológiája (mind a „kanonizált", a pártállam oktatási intézményeiben hivatalosan oktatott, mind az „alternatív" marxista írások által közvetített marxizmus) népszerűsége rohamosan csökkent, addig a „meghaladottnak vélt" vallási

4 Ld. Mészáros István: *Kimaradt tananyag I. A diktatúra és az egyház, 1945–1956*. Budapest, 1993, Márton Áron Kiadó; Mészáros István: *…Kimaradt tananyag II. A diktatúra és az egyház, 1957–1975*. Budapest, 1994, Márton Áron Kiadó.

5 Tomka Miklós: Egy új társadalmi-politikai szereplő. Vallás és egyház a rendszerváltozás folyamatában. *Társadalmi Szemle*, 1998, 8–9, 19–34, 20–21.

6 Apor Péter – Horváth Sándor: Kulturális ellenzékiség a Kádár-korszakban és archiválásának értelmezési lehetőségei. *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története.* Szerkesztette Apor Péter, Bódi Lóránt, Horváth Sándor, Huhák Heléna, Scheibner Tamás. Budapest, 2018, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 9–17, 14; Fejérdy András: Vallási ellenállás Magyarországon a kommunista rendszerrel szemben. *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története.* Szerkesztette Apor Péter, Bódi Lóránt, Horváth Sándor, Huhák Heléna, Scheibner Tamás. Budapest, 2018, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 143–150, 143–144.

7 Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés, 1945–1990 és az ügynök-kérdés.* 3. javított, átdolgozott kiadás. Budapest, 2005, Szent István Társulat, 198–199.

8 Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Budapest, 2004, Akadémiai Kiadó, 130–132.

nézetek kifejezetten erősen jelen voltak a magyar közgondolkodásban,[9] sőt a társadalom jelentékeny részének mindennapjaiban is (erről tanúskodik az Erdélyi Zsuzsanna néprajztudóshoz köthető, a népi vallásosság tárgyi emlékeit bemutató gyűjtemény is).[10] Míg korábban a „polgárinak" nevezett szociológia, később a „marxista" szociológia egyaránt a vallási élet gyors marginalizálódására számított, a hetvenes évekre kiderült: nem szívódnak fel a keresztény közösségek, legfeljebb átalakulnak. Bár a hagyományos vallásosság megszokott formái, a miséken/istentiszteleteken részt vevők vagy a papi/lelkészi hivatalt választók száma valóban visszaesett, s jelentősen gyengült az egyházi intézmények befolyása, ám Magyarországon a nyolcvanas évekre több száz (egyes becslések szerint több ezer) keresztény közösség alakult.[11] Ennek okainak feltárására a hetvenes évek végén az MTA Filozófiai Intézetének irányításával megindult a magyarországi vallási élet komplex tudományos kutatása, melyben az Intézet igazgatójának, Lukács Józsefnek múlhatatlan érdemei voltak. A vizsgálatok újabb lendületet kaptak 1987-ben, amikor a szakemberek a korábbi évekhez képest nagyobb számban kezdeményezhettek empirikus kutatásokat.[12] Az 1980-as évek második felében az MTA Filozófiai Intézete mellett már négy helyen (a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Filozófiai Tanszékén, a Magyar Közvéleménykutató Intézetben, a KISZ KB Ifjúság- és Közvéleménykutató Csoportjánál és az Országos Közművelődési Központban) folyt jelentősebb vallásszociológiai kutatás, de érintőlegesen más intézmények (pl. az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, illetve az annak bázisán létrehozott TÁRKI) is foglalkozott az egyházak, szekták vizsgálatával.[13]

A felmérések eredményeivel nem lehettek túlságosan elégedettek a szocialista rezsim vezetői: az ELTE Filozófiai Tanszék budapesti mintán végzett 1977–78-as vizsgálata szerint 44 százalék, az MTA Szociológiai Intézet 1979–80. évi értékrend vizsgálata szerint 53 százalékos volt a magukat vallásosnak mondók aránya. A Társadalomtudományi Intézet 1983-as munkásvizsgálata még ennél is magasabb adatokat mért.[14] A kádári rezsim elkötelezett hívei számára külö-

9 „Ifjúság – társadalom – ideológia." Beszámoló egy tudományos tanácskozásról. (Írta és összeállította: Berényi Pál, Schiffer Péter.) *Társadalomtudományi Közlemények*, 1985, 1, 125–152, 144–146; Gyertyán Ervin: A marxizmusról a XX. század negyedik negyedében. *Kritika*, 1985, 7, 15–16, 15; Ludassy Mária: A balgaság dicsérete. Egy vita margójára. *Kritika*, 1985, 7, 17–18, 18; Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*, i. m. 139.

10 COURAGE Registry s. v. „Erdélyi Zsuzsanna gyűjteménye", írta Vámos Gabriella. Hozzáférés: 2019. február 26.

11 Tomka Miklós: A vallás szerepe a mi társadalmunkban. *Kritika*, 1985, 1, 4–5, 4.

12 Horváth Pál: Előszó. In *Hívők, egyházak ma Magyarországon*. Szerkesztették: Lovik Sándor és Horváth Pál. Budapest, 1990, MTA Filozófiai Intézet kiadása, 7–10.

13 Tomka Miklós: Vallásszociológia Magyarországon. In *Hívők, egyházak ma Magyarországon*. Szerkesztették: Lovik Sándor és Horváth Pál. Budapest, 1990, MTA Filozófiai Intézet kiadása, 11–27, 21–22.

14 Tomka Miklós: A vallás változása Magyarországon. In *Hívők, egyházak ma Magyarországon*. Szerkesztették: Lovik Sándor és Horváth Pál. Budapest, 1990, MTA Filozófiai Intézet kiadása, 262–318, 281.

nösen az lehetett aggasztó, hogy a húsz évnél idősebbek kb. 40–45 százaléka vallásosnak tartotta magát, s hogy 1975 és 1985 között – egyházi források szerint – a vallásos azonosulás aránya értelmiségi körben 20-ról 25 százalékra nőtt. Főleg a fiatal értelmiségieknél volt ez látványos, akik a pártállammal korábban kiegyezett, megalkuvó történelmi egyházakkal szemben sokszor alternatív vallási közösségeket szerveztek. Ezek egy része a történeti egyházak (alapvetően a protestáns egyházak) rovására különböző szekták híve lett, másik részük viszont a katolikus, illetve protestáns egyházakon belüli kisközösségek (bázisközösségek) hívévé vált.[15]

Az ellenálló csoportok közül a legfontosabbak kétségtelenül a római katolikus hívők által szervezett közösségek voltak. Történetüket, működésüket javarészt a Kamarás István vallásszociológus által szervezett kutatógárda tárta fel. Kamarás volt az első főállású kutató, aki vallásszociológiai vizsgálatokkal foglalkozott. A Művelődéskutató Intézet munkatársaként 1986-tól fél évtizedig vizsgálta 40 egyházközösség bensőséges életét. Tevékenysége 1987-ben összekapcsolódott a Janus Pannonius Tudományegyetem Jogi Karának Filozófiai Tanszékén Jóri János vezetésével folyó vallásszociológiai kutatások egyikével, melyben Kerékgyártó István katolikus kisközösségek szociológiai vizsgálatára vállalkozott.[16] Bár a társadalomtudósok által elemzett közösségek legnagyobb része nem tartotta magát „ellenállónak" (a vizsgált kisközösségek negyede teljesen apolitikus volt),[17] ezek a vallásos csoportok már önmagukban is akarva-akaratlan szembenálltak mind az elnyomó politikai uralommal, mind az azt kiszolgáló katolikus egyházi vezetéssel. Gyanúsak is voltak a pártállam számára, az állambiztonság igyekezett megfigyelni az apolitikus, de népszerű vallási csoportokat (számos jelentés fennmaradt például az 1971 és 1988 közötti, előbb kismarosi, majd nagymarosi, előbb féllegális, végül majdnem legális, a nyolcvanas évektől évente két alkalommal megrendezett katolikus ifjúsági találkozókról is).[18]

Természetesen voltak olyan egyházi közösségek is, amelyek „aktív" rezisztenciát fejtettek ki a rezsimmel szemben. Talán a piarista Bulányi György által szervezett megújulási mozgalom, a Bokor volt ezek között a legismertebb. A „sajátságos teológiával" rendelkező bázisközösségek sajátos helyet foglaltak el a korabeli vallási életben. Bár voltak papjaik, akik erősen kritizálták a megalkuvó

15 „Ifjúság – társadalom – ideológia", i. m. 145–146.

16 Kamarás István OJD: A féllegális vallási élet emlékei vallásszociológiai kutatásaim dokumentumgyűjteményében. In *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története.* Szerkesztette Apor Péter, Bódi Lóránt, Horváth Sándor, Huhák Heléna, Scheibner Tamás. Budapest, 2018, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 241–252, 241–242, 245–246.

17 Kamarás István: *Bensőséges bázisok (Katolikus kisközösségek Magyarországon.)* Budapest, 1994, Országos Közoktatási Intézet, 9, 108.

18 Vörös Géza: Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban. *Levéltári Szemle*, 2009, 3, 20–45, 29.

egyházi vezetést, s illegális lelkigyakorlatokat tartottak, teljesen nem vonultak ki az egyházból, s ha lehetőségük volt rá, akkor részt vettek a plébániák működtetésében.[19] Ugyanakkor Bulányi György hívei szamizdatot terjesztettek, illegális táborokat szerveztek, együttműködtek az ellenzéki csoportokkal (még a magát „demokratikusnak" nevező ellenzékkel is), sokuk pedig az erőszakmentesség eszményét komolyan véve megtagadta a kötelező katonai szolgálatot, vállalva a börtönbüntetést is. A Bokor mellett ez a Regnum Marianum nevű bázisközösség tagjait is érintette. A szolgálatmegtagadó pacifistákkal kapcsolatos dokumentumokat Csapody Tamás magángyűjteménye tartalmazza. Kimutatása szerint a Bokor-tagok közül 31 fő katonai szolgálatmegtagadó volt, közülük 26-ot zártak börtönbe a diktatúra utolsó évtizedében.[20] Bulányi mozgalmának helyzetét nehezítette, hogy egyszerre támadta őket a pártállami és a hivatalos egyházi vezetés, sőt a Vatikán is nyomás alá helyezte őket (Bulányi és a római katolikus egyház csak a rendszerváltás után rendezte a viszonyát).[21] Hozzá kell ehhez tenni, hogy Bulányit nemcsak állami nyomásra kritizálta a magyar püspöki kar, hanem erőteljes társadalom- és egyházkritikája, valamint részben heterodox teológiai állításai miatt is.[22]

A Bokor mellett az 1951-ben betiltott Regnum Marianum közösség volt a legjelentősebb nem legális katolikus mozgalom. A bulányistákhoz hasonlóan őket is folyamatos megfigyelés alatt tartotta a politikai rendőrség, gyakorlatilag a szocializmus végső összeomlásáig,[23] bár hivatalos megítélésük valamivel jobb volt a „Bokornál", azzal ellentétben ők voltak a „jó" bázisközösség.[24] (Ez a töréspont nem más, hogy Bulányi-híveivel szemben ők nem képviseltek heterodox tanokat.)[25] Nyilvános támogatásukról vagy elismerésükről természetesen szó sem lehetett. A Regnumhoz való tartozás elsősorban bizonyos szemléletet jelentett, melynek középpontjában a természet–kultúra–magyarság–kereszténység fogalmai álltak, működése során jelentősen támaszkodott a cserkészhagyományokra is. Javarészt a regnumos atyák szervezték az említett nagymarosi találkozókat. A több évtizedes üldöztetés, meghurcolás, nyomásgyakorlás ellenére több mint

19 Kamarás István: *Bensőséges bázisok*, i. m. 72, 149.

20 Huhák Heléna: Katonai szolgálatmegtagadók. Csapody Tamás magángyűjteménye. In *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története.* Szerkesztette Apor Péter, Bódi Lóránt, Horváth Sándor, Huhák Heléna, Scheibner Tamás. Budapest, 2018, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 383–394, 384, 392.

21 Czene Gábor: „Nem a nagy győzelmek viszik előbbre a világot." Bulányi György nyilatkozik lapunknak. *Népszabadság*, 1997. szeptember 23., 1, 8.

22 Kamarás István: *Bensőséges bázisok*, i. m. 71–72. Bulányi György lényegében jelképesnek tartotta a szentségeket, és úgy vélte, hogy mindenki képes magát lelkésszé tenni, ha tartós kisközösséget szervez. Bulányi a rendszerváltás után sem volt hajlandó vitán megméretni nézeteit. Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk!*, i. m. 429–433.

23 Vörös Géza: *Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban,* i. m. 22.

24 Csapody Tamás: Az egyház reménységei. Múlt és jelen. *Kapu*, 1990, 2, 50–51.

25 Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk!*, i. m. 429.

száz közösségük működött az 1980-as években. A Regnum kétéves, főiskolai szintű vezetőképzéseket is szervezett, valamint a „Patkoló" névre keresztelt másfél éves tanfolyamokon terjesztette a teológiai, egyháztörténeti, filozófiai és természettudományos ismereteket.[26]

A Regnum Marianumhoz hasonlóan értelmiségi jellegű mozgalom volt az olasz eredetű Mária Műve, más néven Fokoláre, akik szintén részt vettek a nagymarosi találkozók szervezésében.[27] Első közösségeik a hetvenes évek végén jöttek létre Budapesten, Szegeden és Egerben. Jellegzetes lelkigyakorlataik az ún. Máriapolik, melyek közül az elsőt 1977-ben rendezték meg Tardoson a szegedi közösségek számára.[28] A katolikus szerveződések közül érdemes még megemlíteni a karizmatikus megújulási mozgalmat, amelynek az első hívei 1975-ben jelentek meg Magyarországon. A külföldi (olasz) eredetű mozgalom középpontjába a Szentlélek megtapasztalását helyezték. Elsősorban imaközösségeket alakítottak, heti összejöveteleiken dicsőítették az Urat, egymásért imádkoztak, és a Bibliát tanulmányozták, másodsorban művelődési/művészeti tevékenységet is folytattak.[29]

A római katolikus ellenállás jelképes alakja volt Lénárd Ödön piarista szerzetes, a leghosszabb időt börtönben töltött magyar egyházi személy. Utolsó, 1977-es szabadulása után a rendszerváltásig folyamatosan alkotott. Legépelte a fogságban „fejben megírt" börtönverseit, kifejtette történetszemléletét, és a hívő keresztényeket a Szentíráson alapuló tanításokkal látta el több szamizdat kiadványban. Emellett folytatta illegális lelki vezetői tevékenységét is.[30] Szólnom kell még Hetényi Varga Károlyról is, aki évtizedeken át szisztematikusan gyűjtötte a XX. századi diktatúrák alatt üldözött papok adatait. A szocializmus alatt csak egyetlen könyvét jelentethette meg, ami a náci és nyilaskeresztes mozgalmak által meghurcolt egyházi személyekről szólt (*Akiket üldöztek az igazságért. Papi sorsok a horogkereszt és a nyilaskereszt árnyékában* – 1985.)[31] A kommunista egyházüldözésről szóló munkáit a rendszerváltás után publikálhatta, melyek a mai napig nélkülözhetetlenek a téma hazai kutatóinak.

26 Kamarás István: *Bensőséges bázisok*, i. m. 70–71, 73–74.

27 Vörös Géza: *Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban,* i. m. 29.

28 Jávorka Lajos: Fokoláre mozgalom. *Vigilia*, 1998, 7, 548, Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk!*, i. m. 234.

29 Kamarás István: *Bensőséges bázisok*, i. m. 72, 83, Kamarás István OJD: A féllegális vallási élet emlékei… i. m. 247.

30 Fejérdy András: Lénárd Ödön gyűjteménye. In *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története.* Szerkesztette Apor Péter, Bódi Lóránt, Horváth Sándor, Huhák Heléna, Scheibner Tamás. Budapest, 2018, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 225–232, 225–226, 229–230.

31 Soós Viktor Attila: Hetényi Varga Károly kutatói munkássága és gyűjteménye. In *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története.* Szerkesztette Apor Péter, Bódi Lóránt, Horváth Sándor, Huhák Heléna, Scheibner Tamás. Budapest, 2018, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 195–207.

Nemcsak a katolikus, hanem a protestáns egyházi ellenállásról is van tudomásunk. Különösen a fiatalok körében végzett evangelizációs vagy karitatív szervezőtevékenységük aggasztotta a hatóságokat.[32]

Az evangélikus egyházban már az 1980-as évek elejétől sokan hangot adtak elégedetlenségüknek. A Litéren, majd Balatonalmádiban élő hívő evangélikus orvos, Nádosy Ferenc pedig az 1980-as években is folytatta egyházi szamizdatszerzői, és -terjesztői tevékenységét, valamint írta missziókkal, világpolitikával, teológiával kapcsolatos munkáit.[33] Dóka Zoltán hévízgyörki gyülekezeti lelkész 1984 nyarán nyílt levélben kritizálta Káldy Zoltán püspök-elnök kollaboráló, diktatórikus egyházkormányzói működését. 1984 októberében megalakult a Fasori Öregdiákok Baráti Köre, mely megfogalmazta igényét az egyházi iskolai oktatás újraindítására. 1988 decemberében létrejött az Ordass Lajos Baráti Kör az 1978-ban elhunyt mártír–püspök életművének kutatására és kiadására. Ugyanebben a hónapban létrejött a radikális egyházi reformokat támogató Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség is.[34]

A református ellenállókról kevés információnk van, nyilván ez összefügg azzal, hogy a történelmi egyházak közül az ő hívőik fogytak a legnagyobb számban.[35] De itt is voltak példaértékű személyiségek. Az Állami Egyházügyi Hivatallal dacolók közül feltétlenül kiemelném Németh Ferenc református lelkészt, akit hiába tiltottak el hivatalosan az egyházi tevékenység folytatásától, lakásán és szilasligeti hétvégi házában éveken át bibliaköröket tartott. Mindemellett segítette a kábítószerfüggő fiatalokat, 1987-től pedig jelentős szerepet vállalt az erdélyi menekültek támogatásában is. Karitatív, szociális tevékenysége így lassan az uralmi rend szemében is megtűrtté vált.[36]

Bár a Kádár-korszakban sok hívő keresztény nem tartotta magát „ellenállónak",[37] felfogásuk, életmódjuk miatt mégis jogosan beszélhetünk úgy róluk,

32 Vörös Géza: *Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban*, i. m. 27.

33 Kovács Áron: Nádosy Ferenc missziói levéltára és írásai a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben. In *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története.* Szerkesztette Apor Péter, Bódi Lóránt, Horváth Sándor, Huhák Heléna, Scheibner Tamás. Budapest, 2018, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 219–223.

34 Mirák Katalin: Nomen est omen, avagy az Ordass-örökség őrzői. Adalékok a magyar evangélikusok szocializmus alatti ellenállásának történetéhez. In *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története.* Szerkesztette Apor Péter, Bódi Lóránt, Horváth Sándor, Huhák Heléna, Scheibner Tamás. Budapest, 2018, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 179–194, 189–190.

35 Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*, i. m. 131.

36 Zalatnay István: A földalatti egyház püspöke. Emlékezés Németh Géza református lelkészre és „vándorprédikátorra." *Magyar Nemzet*, 1996. március 8., 11.

37 A pasaréti református ifjúsági csoport története ugyan kívül esik jelen írás időkeretein, de jól példázza a szocializmus alatti „kulturális ellenállás" egyik típusát: COURAGE Registry s. v. „A Pasaréti Református Ifjúsági Kör gyűjteménye", írta Erdős Kristóf és Pál Zoltán. Hozzáférés: 2018. október 8.

mint a diktatúrával szembeni kulturális rezisztencia képviselőiről. A későbbi generációk számára is példát adtak, számtalan esetben ők hitelesebben képviselték a keresztény értékeket, mint a világi hatalommal kollaboráló egyházi vezetők (ami korántsem példa nélküli a kereszténység történetében).[38] A lelkiségi/megújulási/bázisközösségekhez való csatlakozás még az 1980-as években is bátor tettnek számított függetlenül attól, hogy a szocializmus utolsó évtizedében a pártállam a korábbi időszakokhoz képest már kisebb nyomás alá helyezte őket. Ennek fontos oka volt az is, hogy a tárgyalt közösségek közül nem egy jelentős karitatív/szociális funkciót is ellátott, amit az egyre nagyobb gazdasági válságba kerülő állam már nem akart, illetve nem is tudott ellátni, illetve nélkülözni.[39]

A történelmi egyházak a rendszerváltás alatt

A tiltott, majd megtűrt keresztény kisközösségek példát adtak társadalmi szolidaritásból, bátorságból, tagjaik nem kis kockázatot vállaltak hitük megélésével. A szocializmus alatt felnőtt bennük egy olyan generáció, amely éppen a külső világ fenyegetése miatt mélyen elköteleződött a vallásos értékek iránt. Később, a diktatúra összeomlása után részben ezek a hívő személyek alkották az újjászerveződő egyházak derékhadát.[40] A bázisközösségek komoly szerepet játszottak a hagyományos, ha úgy tetszik, polgári értékek továbbörökítésében is. Ezek a csoportok „a hiányzó cserkészetet, a klubokat, a népfőiskolákat és más – a sztálinista hatalomátvétel előtt a szocializációban fontos szerepet játszó – közösségi képződményeket is pótolták, már amennyire pótolhatták" – írta erről Kamarás István.[41] A bázisközösségek (de részben a „hivatalos" történelmi egyházak is) ezért fontos szerepet játszottak a civil társadalom értékeinek megmaradásában.[42] A diktatúrával szembehelyezkedő vallási ellenállás akár alapul is szolgálhatott volna 1989 után a magyar történelmi egyházak szellemi megújulása számára. Erre a „hivatalos" egyház részéről is mutatkozott némi hajlandóság: 1989. február 3–4-én az addig illegális, vagy legalábbis féllegális, a katolikus tanításokkal összeegyeztethető lelkiségi/megújulási mozgalmak (Fokoláre, Neokatekumenátus, Ferences Család, Hit és Fény, Comunione e Liberazione,

38 Bogárdi Szabó István: Egyház és politika teológus szemmel. *Hitel*, 1990. szeptember 5., 56–59, 56.

39 Dankó László: A magyar katolikus Egyház 1945-től napjainkig. In *A katolikus egyház Magyarországon*. Szerkesztette: Somorjai Ádám és Zombori István. Budapest, 1991, Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 75–82, 81; Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*, i. m. 136–137.

40 Andreas Laun: *Keresztény ember a modern világban*. Budapest, 2014, Kairosz, 112.

41 Kamarás István: *Bensőséges bázisok*, i. m. 8.

42 Kamarás István: Új vallási jelenségek Magyarországon: globalizáció és helyi sajátosságok. *2000*, 2001. május, 8–20., 9, Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő*, i. m. 27.

Katolikus Karizmatikus Megújulás, Taizéi-ek, Regnum Marianum, Házas Hétvége) a Patrona Hungariae gimnázium dísztermében bemutatkozhattak a katolikus püspökkar előtt. Ezzel a magyar katolikus egyház mintegy hivatalosan is elismerte őket.[43]

Az 1989. esztendő azonban nemcsak emiatt volt a „csodák éve." A jogalkotás területén hozott intézkedések nyilvánvalóvá tették: a magyar állam és az egyházak viszonyában új fejezet kezdődik. Az 1989. évi II. törvény rendelkezett az egyesülési jogról, s ezzel gyakorlatilag szabad utat engedett a szerzetesrendek újjászerveződésének. Az Elnöki Tanács 1989. évi 14. sz. törvényerejű rendelete feloszlatta az Állami Egyházügyi Hivatalt. Az Alkotmány módosítása (1989. évi XXXI. törvény) hazánkat jogállammá tette, garantálta az egyéni szabadságokat, köztük a vallásszabadságot.[44] A törvényalkotási folyamat áthúzódott a következő évre is. Még a Németh-kormány volt hatalmon, amikor az országgyűlés 1990. január 24-én elfogadta az 1990. évi IV. törvényt a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról. A törvénynek ellentmondásos hatása volt. Tagadhatatlan, hogy ezzel megalapozta az állam és az egyházak szétválasztását, létrehozta az egyenrangú partnerséget is jelentő mellérendelő viszonyt köztük. Ez akkor megfelelt a korabeli nemzetközi normáknak is.[45] Hibája volt, hogy a jogszabály nem tett különbséget az egyházak között, emellett túlságosan liberális volt abban a tekintetben, hogy jelentősen megkönnyítette az egyházalapításokat (száz aláírással már bárki létrehozhatott egyházat, ugyanakkor a bíróság nem volt illetékes az aláírások hitelességét ellenőrizni, ahogyan azt sem, hogy ugyanazon emberek már hány egyéb felekezet tagjai).[46] Ezzel a lehetőséggel később sokan vissza is éltek. A másik probléma az volt, hogy ugyan az egyházak jogilag visszakapták 1948 után elvett függetlenségüket, de gazdasági autonómiájukat csak részben, ami lehetetlenné tette, hogy teljesen függetlenné váljanak. (A teljes gazdasági önállóságuk megteremtését egyetlen kormány sem vállalta azóta sem, igaz, maguk az egyházak sem akarták soha.) A kárpótlási, egyházfinanszírozási kérdések rendezését elhalasztották.[47]

A szocialista korszak végén sokak szemében úgy tűnt, hogy a visszakapott szabadsággal képes lesz élni a magyar társadalom, s benne az egyházak is. Igen kedvező előjelnek tűnt, hogy az 1989-es, az MTA Szociológiai Kutatóintézete és a Társadalomtudományi Intézet által közösen készített átfogó felmérés alapján a magyar társadalom jelentős része erősen szimpatizált az egyházakkal, presztízsük ekkor még igen nagy volt, mondhatni általános rokonszenvnek

43 Brückner Ákos Előd O. Cist.: Házon belüli párbeszéd. Lelkiségek, egyházközségek dialógusa hazai egyházunk életében. *Teológia*, 1994, 4, 252–256, 253 ; Kamarás István: Rendszerváltás egyházamban. *Beszélő*, 1995. május 11, 30–32, 32.

44 Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő*, i. m. 31.

45 Platthy Iván: Időszerű egyházpolitikai kérdések (1.). Főbb stratégiai pontok. *Új Ember*, 2005. május 29., 3.

46 Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő*, i. m. 32.

47 Vas András: Mi is népvándorlással érkeztünk. *Népszava*, 2017. december 23., 5.

örvendtek.[48] Kedvezőnek látszott az is, hogy a diktatúra utáni első szabadon választott kormány is nyíltan hitet tett a hagyományos keresztény értékek mellett.

A történelmi egyházak és a magyar állam a rendszerváltás utáni első évtizedben

A történelmi egyházaknak azonban csakhamar több új kihívással is szembe kellett nézniük:

1. Az egyházi vezetés terén nem történt rendszerváltás, tehát többnyire ugyanazok a személyek irányították a felekezeti életet, akik a diktatúra alatt nyerték el megbízatásukat. A számonkérés, a múlt bűneinek nyilvánosságra hozatala mindenütt elmaradt. A kollaboráns érsekek, püspökök, főgondnokok, felügyelők stb. természetesen nemigen erőltették a múlttal való szembenézést, az egyházak és a kommunista állambiztonság közötti kapcsolatok közti viszony pontos feltárását. A kutatásokra irányuló kezdeményezéseket elszabotálták, és hallgatásba burkolóztak.[49]

2. Jelentős számú szekta, rivális vallási mozgalom jelent meg, melyek egy része tényleges fenyegetést jelentett a katolikus/evangélikus/református egyházakra. Ezek sokszor a „klasszikus egyházi közösségek" által elhanyagolt területeket hódították meg. Bár taglétszámuk nem számított igazán nagynak (a kilencvenes években kb. a lakosság 1 százaléka volt tagja valamelyik új vallási közösségnek), egyes csoportok számarányukhoz képest túlzott (és fokozatosan növekvő!) média- és politikai befolyásra tettek szert (ezek közül a legismertebb a Hit Gyülekezete volt, mely igen szoros kapcsolatokat ápolt az SZDSZ politikusaival.[50] Az SZDSZ 1989-es programjának valláspolitikai részét Németh

48 A reprezentatív felmérés alapján kiderült, hogy az állampolgárok 58 százaléka bízott az egyházakban, 53,9 százalékuk pedig kifejezetten elégedett volt a működésükkel. Simon János: Vajúdnak a hegyek… Az MSZMP apparátusi csúcsvezetés politikai orientációinak összehasonlítása az országos állampolgári mintával. In *A lecsendesített többség*. Szerkesztette Bruszt László – Simon János. [Budapest], 1990, Társadalomtudományi Intézet, 75–88, 81. Ld. még Kamarás István: Új vallási jelenségek Magyarországon, i. m. 10.

49 Pedig voltak jelentősnek tűnő kezdeményezések a múlttal való szembenézésre, s nemcsak „alulról". Hegedűs Lóránt, 1991-ben megválasztott dunamelléki református püspök erősen szorgalmazta a tényfeltáró munka megkezdését, de mégsem történtek érdemi lépések e téren. Kovács Krisztián: *A „nyilvánosság" mint a teológia „új témája" a kelet-közép-európai rendszerváltások után*, i. m. 208, Majsai Tamás: Harminc éven át állambiztonsági ügynökök álltak a magyar református egyház élén. *Mozgó Világ*, 2006, 4, 83–95, 84.

50 Kamarás István: Új vallási jelenségek Magyarországon, i. m. 10, 12, 16–17, 19. Németh Sándor, a Hit Gyülekezetének vezetője 1997-ben azt állította, hogy egyházának komoly szerepe volt az SZDSZ létrehozásában, amit a párt sem cáfolt: Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő*, i. m. 34. Maga a párt neve, a „Szabad Demokraták Szövetsége" is a Hit Gyülekezetének tagjaitól származott: Czene Gábor: „Jóért rosszal ne fizessünk." Hit Gyülekezete. Németh Sándor örvendetes fejleménynek tartja az Együtt 2014-es megalakulását. *Népszabadság*, 2012. november 5., 13.

Sándor, a Hit Gyülekezete vezetője mellett másik két „hites", Hack Péter és Mészáros István írta a metodista Iványi Gábor mellett).[51] Terjedésükhöz hozzájárult, hogy a rendszerváltás után a posztszovjet térség államainak – így Magyarországnak is – súlyos gazdasági, társadalmi és politikai válságokkal kellett szembenézniük, a tapasztalatok szerint pedig az ilyen rendkívüli helyzetek jó táptalajai a szektásodásnak. Ugyanakkor a kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a „nagy egyházak" is hozzájárultak ehhez: a történeti felekezetek üzenete sokak szerint elszemélytelenedett, nem tudták megszólítani a korszerű üzenetekre szomjazókat (különösen a szociálisan hátrányos helyzetűeket, a nyugdíjasokat vagy a jövőjükben elbizonytalanodott fiatalokat), akik a szekták potenciális célpontjai lettek.[52]

3. A történeti egyházakról alkotott képet negatívan befolyásolta számos befolyásos politikai erő, közülük is elsősorban az 1990 és 1994 közötti időszak legnagyobb ellenzéki pártja, az SZDSZ. A szabad demokratáknak kevés kapcsolatuk volt a hagyományos egyházi körökhöz, ideológiájukból adódóan sem voltak a kereszténydemokrata elképzelések hívei, a katolikus/evangélikus/református egyházakat pedig az Antall-kormány ötödik hadoszlopának állították be. Mivel a közmédiában és a kulturális életben is jelentős befolyásuk volt, a legtöbbször igaztalan vádjaik sajnos széles körben elterjedtek. Pedig 1989 után az egyházaknak számos olyan eredményük volt, amit még a vallástalan emberek is respektálhattak volna, ha mást nem is, de a jelentős karitász tevékenységet biztosan (a legismertebb Máltai Szeretetszolgálat mellett érdemes még kiemelni a Conditio Humana Egyesület vagy a Híd Családsegítő Szolgálat pasztorációs tevékenységét). Ezekről az eredményekről viszont nagyon ritkán számolt be a közmédia (igaz, a keresztény sajtónak is komoly mulasztásai voltak akkoriban).[53] Az egyházellenes politikusok, „értelmiségiek" sokszor kifejezetten ízléstelenül támadták a történelmi egyházakat, különösen II. János Pál pápa 1991. augusztus 16–20. közötti látogatásakor,[54] amit az akkor még liberális Fidesz vezetője, Orbán Viktor is „csupán diplomáciai eseménynek" nevezett. A fiatal demokraták akkoriban talán még az SZDSZ-nél is hangosabb egyházellenességükkel tűntek ki: elutasították a kötelező hitoktatást (az ún. dabas-sári iskolaügyben[55] a „világnézeti semlegesség" mellett érveltek), nem akarták visszaadni

51 Fáy Zoltán: Verések és pofonok. Az SZDSZ egyházpolitikája a választások előtt. *Magyar Nemzet*, 2006. február 18., 29.

52 Mezei Andrea: Szekta és egyház a rendszerváltás után. *Társadalmi Szemle*, 1994, 3, 44–53, 49–50.

53 Kamarás István: *Rendszerváltás egyházamban*, i. m. 32; Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő*, i. m. 32.

54 Ekkor jelent meg az SZDSZ-es Eörsi István hírhedt Cápalátogatás című rigmusa a *Magyar Narancs*ban: Salamon Konrád: *A magyar ezredforduló krónikája, 1989–2009*. Budapest, 2008, Auktor Könyvkiadó, 43–44.

55 1993-ban a szülők igénye alapján egyházi kezelésbe adták a dabas-sári iskolát úgy, hogy az iskola épületét megosztották az egyházi, illetve az állami oktatást igénylők között. A bal-

a történelmi egyházaknak az államosított ingatlanokat (helyette pénzbeli jóvátételt javasoltak) stb.[56] A liberális, illetve szocialista politikai pártok a rendszerváltás után nagyon sokszor azt hangoztatták, hogy ők csak azt szeretnék elérni, hogy maradéktalanul megvalósuljon az állam és az egyház szétválasztása, ahogyan ez Európa fejlettebb részein már évszázadokkal korábban megtörtént. (Általában azt elfelejtették hozzátenni, hogy Angliában és a skandináv országokban ma is államegyház van.) Amikor viszont a cselekvésre került sor, nem mutattak különösebb hajlandóságot arra, hogy a „szétválasztást" valóban nyugat-európai normáknak megfelelő, többoldalúan, mindkét fél autonómiáját tiszteletben tartó megállapodásokkal rendezzék.[57] Mindezzel csak azt érték el a magukat „liberálisoknak" nevező politikai erők, hogy az egyházak még inkább a jobboldali, konzervatív pártok felé közeledtek, s később már eszükbe sem jutott, hogy partnerként tekintsenek a más ideológiájú pártokra vagy politikusokra.

4. A negyven évig tartó szocializmus okozta morális rombolással is szembe kellett néznie az egyházaknak. Bár hivatalosan az MSZMP sosem támogatta a „kispolgári önzést", a „harácsolást", az egyéni érdek előtérbe helyezését a kollektívummal szemben, a kádári konszenzus lényege mégis az volt, hogy a hatalom szemet hunyt az állampolgárok személyes fogyasztást elősegítő praktikái felett, ha azok cserébe nem folytattak nyilvános politikai tevékenységet. Mindez súlyos össztársadalmi lelki deformálódáshoz vezetett, az 1990-es években – az Európai Értékrend Vizsgálat (European Value System Study) adatai szerint – a magyar társadalomban sokkal jobban érvényesült a közérdekkel szemben az önérdek követése, mint Nyugat-Európa államaiban. Az egyházaknak úgy kellett kezelniük ezt a problémát, hogy közben elvesztették azt a tradicionális közéleti szerepüket és presztízsüket, amely 1948 előtt még megvolt.[58]

5. Nyilvánvalóan negatívan hatottak a hazai egyházakra az Európa-szerte tapasztalható szekularizációs tendenciák is, nem is beszélve a fogyasztói társadalom számos jelenségéről (árubőség, hitelek stb.). Mindezek a materialista javak, a mindennapok deszakralizálása, a szélsőséges individualizáció felé igyekeztek terelni a társadalmat, aminek egyébként már az érett kádárizmus „fogyasztói szocializmusa" is megágyazott.[59] Ennek ellenére a rendszerváltást

liberális sajtó szabályos uszításba kezdett az eset kapcsán, Salamon Konrád: *A magyar ezredforduló krónikája*, i. m. 53.

56 Besenyei Zsolt, Nagy B. György: Végigment a Fidesz a damaszkuszi úton. *Népszava*, 2004. április 6., 8.

57 Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő*, i. m. 29.

58 Kovács Krisztián: *A „nyilvánosság" mint a teológia „új témája" a kelet-közép-európai rendszerváltások után*, i. m. 209, Tomka Miklós: A vallás és az egyházak szerepe a gazdasági hátrányok kezelésében. *Globalizáció és nemzeti érdek*. Szerkesztő: Glatz Ferenc. Budapest, 1997, Magyar Tudományos Akadémia, 163–172, 166.

59 Kovács Krisztián: *A „nyilvánosság" mint a teológia „új témája" a kelet-közép-európai rendszerváltások után*, i. m. 210, Mórocz Zsolt: Képernyő és szószék. *Vasi Szemle*, 2005, 2, 170–174, 170.

közvetlenül követő néhány évben a hagyományos értelemben vett vallásgyakorlás növekvő tendenciákat mutatott, igaz, már nagyon hamar, 1992–1994 körül ismét csökkenni kezdett, és az egyházi/vallási szervezetekhez való tartozás aránya az évtized végére visszaállt az 1989-es szintre.[60]

Az egyes várakozásokkal szemben tehát nem következett be Magyarországon jelentős vallási reneszánsz, sőt a pártállam utolsó éveihez képest jelentősen megkopott az egyházak presztízse. Ennek több oka is volt. Egyrészt a társadalom annyira bízott az egyházakban, hogy irreális elvárásokat támasztott az állandó lelkészhiánnyal küzdő, intézményeiben legyengített szervezetekkel szemben. Másrészt sokakat zavart, hogy az egyházpolitika 1990-től pártpolitikai alapon differenciálódott. Harmadrészt az egyházak konzervatív, pártállamban szocializálódott vezetőinek egy része képtelen volt megfelelő stratégiákat kialakítani a civil társadalom építéséhez, s elzárkózott a párbeszédtől.[61]

Az Antall-kormány ebben a nehéz, az egyházakat új kihívások elé állító időszakban kezdett hozzá politikájának megvalósításához. E téren az egyik legfontosabb intézkedésük a történeti egyházak anyagi bázisának stabilizálását célozta: 1991. július 22-én hatályba lépett a XXXII. törvény, mely lényegében megteremtette a reprivatizáció lehetőségét a történeti felekezetek számára. Kimondta, hogy az egyházaknak egy évtizeden belül meg kell kapniuk a szerzetesrendek működéséhez, továbbá az oktatási, nevelési, egészségügyi, szociális, ifjúságvédelmi és kulturális céljaik megvalósításához szükséges egykori ingatlanjaikat. Pénzbeli kompenzációra is lehetőséget adott a jogszabály, amelyre a kormány évenként növekvő arányban 1996-ig évi 1–4 milliárd forintot irányzott elő. Mivel a visszakapott ingatlanokban működő intézmények támogatásáról nem rendelkezett a törvény, ezért a koalíció ezt a költségvetésből elvont – évről évre újratárgyalandó – összegekkel próbálta kompenzálni. Mindemellett az Antall-kormány további jelentős kedvezményekkel (az ellenzék szerint „privilégiumokkal") is segítette az egyházakat. Az eredmények nem is maradtak el, az egyházi iskolák száma pár év alatt a többszörösére növekedett, és mindhárom történeti felekezet létrehozhatta saját egyetemét.[62]

Az MDF vezette kormánykoalíció megkísérelte megakadályozni a szekták terjedését is (ebben nagy szerepet játszott a már említett Németh Géza református lelkész, aki 1991-ben – evangélikus és baptista lelkészekkel együtt – szektaellenes mozgalmat indított). Ezt szolgálta az 1993. március 9-én elfogadott törvény, mely négy „destruktívnak" nevezett szektától (Egyesítő Egyház, Szcien-

60 Kamarás István: *Új vallási jelenségek Magyarországon,* i. m. 10.

61 B. Á.: Tíz éve szabadon – az egyházak. Hazai és nemzetközi számvetés. *Új Ember*, 2001. október 28., 4; Fazekas Csaba: *Az Országos Vallásügyi Tanács, 1989–1990.* Budapest, 2011, METEM, 13; Kamarás István: Új vallási jelenségek Magyarországon, i. m. 10; Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 277.

62 Bossányi Katalin: Egy százalék. *Mozgó Világ*, 1997, 1, 99–111, 99; Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Harmadik, javított és bővített kiadás. Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 565.

tológia Egyház, Magyarországi Krisna Tudatú Hivők Közössége és Jehova Tanúi) megtagadta a költségvetési támogatást. (A törvényt egyébként nemcsak a kormánypártok, hanem az akkor már a liberalizmustól távolodó fideszes képviselők fele is megszavazta.) A gombamód szaporodó „egyházak" visszaszorítására pedig szóba került az 1990. évi IV. törvény módosítása is, mely az egyház hivatalos bejegyzéséhez száz alapító személy helyett tízezer nyilvántartott tagot írt volna elő, vagy azt, hogy az egyház Magyarországon legalább száz éve létezzen.[63] Ennek bevezetésére végül nem került sor, s az állami pénzekre ácsingózó álvallásos közösségek száma tovább gyarapodott (1991-ben még csak 37 egyház és vallási közösség tevékenykedett Magyarországon, 1996-ban már 73).[64]

A rendszerváltás utáni első kormány utolsó hónapjait is jelentős egyházpolitikai lépések kísérték. 1994 januárjában visszaállították az 1949-ben megszüntetett tábori lelkészi szolgálatot a katolikus, az evangélikus és a református egyházakban (valamint a zsidó felekezetekkel is megegyeztek), a tábori lelkészek 1994 nyarától léptek szolgálatba a honvédségnél.[65] Elfogadták az új Tantervi Alapelveket is, mely „az európai kultúra antik–keresztény hagyományaiból" eredő konzervatív értékek alapján szorgalmazta többek között a vallásoktatás fakultatív tárgyként való széles körű tanítását is. Ennek gyakorlati bevezetésére azonban a kormányváltás miatt nem kerülhetett sor, a hatalomra jutó MSZP–SZDSZ-koalíció egyik első lépése volt az Alapelvek visszavonása.[66]

Ám hiába került az Antall–Boross-kormánnyal ellentétes ideológiájú új kormány az ország élére, összességében nem következett be jelentős törés a demokratikus magyar állam egyházpolitikájában. Ez elsősorban a nagyobbik kormánypárton, közelebbről Horn Gyula miniszterelnökön múlt, aki taktikai okokból fontosnak tartotta, hogy a balliberális oldal rendezze kapcsolatait a történelmi egyházakkal.[67] „A pártállami múlt nyomasztó örökségétől való megszabadulás kényszere az egyházak iránti fokozott, néha kifejezetten elvtelennek tűnő udvarláshoz vezetett, melynek kedvéért még az SZDSZ-szel való torzsalkodások kockázatát is vállalták" – írta erről néhány évvel később Fazekas Csaba.[68] Horn Gyula jól érzékelte, hogy hosszú távon csak veszíthet az MSZP, ha nem tesz lépéseket azért, hogy az egyházak ügyeit ne csak a jobboldali/konzervatív pártok képviseljék, s ezért jelentős gesztusokra is hajlandó volt. Közben azonban meg kellett felelnie a kisebbik kormánypárt igényeinek is. Az SZDSZ évek óta hangsúlyozta, hogy az 1991-ben bevezetett egyházfinanszírozási rendszert nem tartja helyesnek, azt az adók 1 százalékára épülő és az adózók döntésétől függő

63 Kamarás István: *Új vallási jelenségek Magyarországon,* i. m. 13; Mezei Andrea: *Szekta és egyház a rendszerváltás után*, i. m. 44, 46–47, 52.

64 Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*, i. m. 277.

65 Tábori lelkészek a hadseregnél. *Békés Megyei Hírlap*, 1994. január 12., 4.

66 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, i. m. 573.

67 Salamon Konrád: *A magyar ezredforduló krónikája*, i. m. 75.

68 Fazekas Csaba: A szocialisták és az egyházak. *Népszabadság*, 2002. január 30., 10.

finanszírozás rendszerével akarta felváltani. Ez a párt 1994-es választási kampányába, majd az új kormány programjába is bekerült. Bár az egyházak tiltakoztak, az országgyűlés hosszas előkészítés után végül 1996-ban megszavazta a törvényt, az ellenzéki pártok közül az MDF, a KDNP és az FKGP többségében ellene voksolt, a Fidesz tartózkodott.[69] (A fiatal demokraták ekkorra már profilt váltottak, és a nemzeti–keresztény–polgári értékek védelmezőiként igyekeztek betöltetni az MDF visszaszorulásával keletkezett űrt.)[70]

A Horn-kormány 1 százalékos törvénye azért nem nyerte el az egyházak tetszését, mert ez cinikus javaslat volt az államkormányzói pozícióba kerülő, korábbi vezető garnitúra részéről, amely elhárította az egyházi javak évtizedekkel korábbi elvételéből adódó tönkretétel és függésbe taszítás felelősségét. Bár az egyházak többször is találkoztak a kormány vezető politikusaival (magával a miniszterelnökkel is), a kommunikációs és tárgyalási stratégiájuk nem mindig szolgálta a korrekt egyezkedést (pl. az egyszázalékos törvény elutasítását összemosták az egyházi finanszírozás problémájával, olyan képet sugallva, mintha a kormány eleve csökkenteni akarná a támogatásukat, ami így nem volt igaz).[71] Annyit mindenesetre sikerült elérniük, hogy a kormány több kedvező döntést hozhasson számukra (ezekből főleg a katolikusok profitáltak). Mivel a kártalanításra szánt összeg kevésnek bizonyult, újratárgyalták az 1991-es megállapodást, s a kormány garantálta, hogy a kárpótlást 10 év helyett 20 évig (2011-ig) folytatni fogja az állam. Ezt követte a Szentszékkel kötött történelmi megállapodás, melyet 1997. június 20-án a Vatikánban Angelo Sodano bíboros és Horn Gyula írt alá. A magyar kormányzat ebben vállalta, hogy az egyházi fenntartású iskoláknak ugyanannyi támogatást fog adni, mint az állami vagy önkormányzati oktatási intézményeknek. A kormány arra is ígéretet tett, hogy évente az adózók által felajánlott személyi jövedelemadót kiegészíti a progresszív szja 0,5 százalékáig, amennyiben a felajánlás összege nem érné el ezt a mértéket (a 2002-es választások előtt az Orbán-kormány ezt 0,8 százalékra emelte). Mindemellett megállapodtak a 2011-ig visszaadandó 818 egykori katolikus egyházi ingatlan jegyzékében, valamint az egyház 42 milliárdos kártalanítási igényének évente folyósítandó örökjáradékká alakításában is.[72] A vatikáni szerződés

69 Bossányi Katalin: *Egy százalék*, i. m. 100–101.

70 A liberalizmustól a konzervativizmus felé tartó útnak számos állomását ismerjük, az egyik az a háromnapos konferencia volt, amit a Fidesz közösen rendezett a Friedrich Naumann Alapítvánnyal Visegrádon. Itt elhangzott, hogy „Amelyik politikai párt a társadalom szolgálatát tartja legfontosabb feladatának, annak figyelembe kell vennie, hogy a társadalom nagyobb hányada valamilyen formában vallásosnak vallja magát." A politikusok és az egyházak találják meg a közös hangot. *Magyar Nemzet*, 1994. február 19., 5.

71 Bossányi Katalin: *Egy százalék*, i. m. 105, 110–111, -rian: Nem lenne áldás az egy százalékon. *Nógrád Megyei Hírlap*, 1996. november 20., 7.

72 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, i. m. 565; Salamon Konrád: *A magyar ezredforduló krónikája*, i. m. 75; Sághy Erna: Vallás, szabadság. *Figyelő*, 2005. november 24., 28–31, 30.

ellen mind a Hit Gyülekezete, mind az SZDSZ tiltakozott. A liberális koalíciós partnernek az sem tetszett, hogy a Horn-kormány visszaállította a kormányváltás után megszüntetett egyházügyi államtitkárságot, amit át is helyezett a Művelődési és Közoktatási Minisztériumtól a Miniszterelnöki Hivatalba.[73]

Ezek kétségkívül jelentős, nagyvonalú lépések voltak. Ám Horn Gyula számításai nem váltak be, a történelmi egyházak megmaradtak a jobboldali politikai pártok elkötelezett támogatóinak. (Történelmi és ideológiai okokból kifolyólag eleve a magukat konzervatívnak, jobboldalinak tartó pártok számítottak hagyományosan az egyházak természetes szövetségeseinek.) A rossz viszonyhoz nyilvánvalóan hozzájárult, hogy nem bíztak abban a miniszterelnökben, aki az antiklerikális SZDSZ-el kötött szövetséget.[74] Az egyházak ekkor még autonóm, önálló véleménnyel bíró szervezetekként léptek fel. Jól példázta ezt a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1996 augusztusában közzétett körlevele. Ez a politikai dokumentum korrekt kritikát fogalmazott meg Magyarország akkori társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális viszonyairól. Ezzel Tomka Miklós szerint a magyarországi katolikus egyház „új minőségben mutatkozott be, mint olyan intézmény, amelynek közgazdasági, társadalomelméleti és politikai kérdésekben is van véleménye s azt ki is akarja mondani".[75] Ennek legalább akkora jelentősége volt, mint annak, hogy pár héttel később, 1996 szeptemberében II. János Pál pápa, a Pannonhalmi Apátság alapításának 1000. évfordulóján ismét hazánkba látogatott.[76]

1998-ban a balliberális pártok veresége után a Fidesz–FKgP–MDF hármas alakíthatta meg az új kormányt. A Fidesz ekkorra már végrehajtotta a konzervatív fordulatot. Orbán Viktort minden bizonnyal pártja 1994-es csúfos veresége győzte meg végleg arról, hogy csak akkor válhat a „nemzeti oldal" vezérévé, ha tömegesen építhet a vallásos állampolgárok szavazataira. Stratégiája sikeresnek bizonyult, míg 1994-ben a Fidesz-szavazók között volt a legalacsonyabb a hívők aránya, négy évvel később már a vallásos személyek az átlagot meghaladó mértékben szavaztak a fiatal demokratákra. Orbán Viktor pártját a történelmi egyházak hitelesítették mint konzervatív erőt, a Fidesz programjának kampányában a katolikus/evangélikus/református egyházi vezetők is részt vettek. Választási ígéreteik közé Orbánék be is emelték a történelmi egyházak igényeit, az egyházak így egyértelműen a Fideszt támogatták.[77]

Győzelme után az új kormány nem is maradt a történelmi egyházak adósa. A Horn-kormány és a Vatikán között kötött 1997-es szerződésben foglaltakat maradéktalanul végrehajtották, s a többi nagy egyházzal is nagyvonalú meg-

73 Czene Gábor: *„Jóért rosszal ne fizessünk"*, i. m. 13; Fáy Zoltán: *Verések és pofonok*, i. m. 29.

74 Fazekas Csaba: A szocialisták és az egyházak, i. m. 10; Neumann Ottó: Egyházügy, az adu ász. *Magyar Hírlap*, 2005. március 4., 17.

75 Tomka Miklós: *Egy új társadalmi-politikai szereplő*, i. m. 33.

76 Salamon Konrád: *A magyar ezredforduló krónikája*, i. m. 75.

77 Besenyei Zsolt – Nagy B. György: *Végigment a Fidesz a damaszkuszi úton*, i. m. 8.

állapodásokat kötöttek (1998-tól az ő részükre is felajánlhatták az állampolgárok adójuk 1 százalékát).[78] Az Orbán-kormány különösen a szimbolikus politika terén akart jelentős eredményeket felmutatni, amihez kapóra jött a magyar állam ezeréves fennállásának megünneplése is. A végrehajtó hatalom többször is kinyilvánította, hogy a 2000. január 1-től 2001. augusztus 20-ig tartó ünnepségsorozatokban számít a történelmi egyházak segítségére, és hogy igyekszik őket jelentősen támogatni. Ennek nyomán valóban komoly összegeket fordítottak Árpád-kori templomok renoválására, támogatták számos vallási okokból megrongált műalkotás felújítását. A magyar állami és egyházi szervek ezeréves történelmi kapcsolatának szép szimbóluma volt, amikor 2000. augusztus 20-án a Szent Jobbot a körmenet során a Szent István Bazilikától elvitték a Parlament épületéig, ahol a két szent ereklyénk, a Szent Jobb és a Szent Korona mintegy jelképesen is találkozott (a Koronát éppen abban az évben helyezték át a Nemzeti Múzeumból az Országházba). Hasonlóan szimbolikus jelentősége volt annak, amikor 2001. augusztus 15-én hajóval Esztergomba szállították a Szent Koronát, hogy a magyar államiság jelképe előtt tarthassák meg az egyházi és állami mil0leniumi ünnepséget.[79]

A magyar állam és a történeti egyházak az ezredfordulótól az uniós csatlakozásig

A Fidesz vezette kormánykoalíció tehát hasznos szövetségesre lelt az egyházakban, nem lehet vitatni, hogy sokat segítette őket, ugyanakkor számos égetően fontos egyházpolitikai kérdésben adós maradt. Az első Orbán-kormány ugyanis ugyanúgy nem tett érdemi lépéseket a múltfeltárásra, a kommunista állambiztonság és az egyházak kapcsolatainak kutatására, mint elődjei. A rohamosan terjedő szekták, a magyar tradícióktól idegen kisegyházak terjedése (1996-ban 73 bejegyzett „egyház" és vallási közösség működött hazánkban, 2001-ben már 300!) ellen sem tudott érdemi lépéseket tenni a kormány (igaz, ehhez kétharmados parlamenti többség kellett volna, ami akkor még hiányzott).[80] A kormány erejéből mindösszesen arra futotta, hogy néhány vele ellenséges kisegyházat zaklasson (1998 és 2002 között a Hit Gyülekezete ellen tíz pénzügyi, illetve gazdasági vizsgálatot indítottak, de nem lett különösebb következményük).[81]

78 Uo., valamint Sághy Erna: *Vallás, szabadság*, i. m. 30.

79 Salamon Konrád: *A magyar ezredforduló krónikája*, i. m. 109–111, 290.

80 B. Á.: *Tíz éve szabadon – az egyházak*, i. m. 4, Czene Gábor: Nyögvenyelős egyházi múltfeltárás. Csak az evangélikusok foglalkoznak komolyan az ügynökkérdéssel. *Népszabadság*, 2010. július 6., 1–2, 2; Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*, i. m. 277.

81 Czene Gábor: *„Jóért rosszal ne fizessünk"*, i. m. 13.

Mindemellett a nagyobbik kormánypártnak számos fontos kezdeményezése volt még. Fölvetették például, hogy be kellene vezetni azt a rendszert, hogy polgári esküvő helyett a templomi esküvő is elegendő legyen az egybekelés állami elismeréséhez. Orbán Viktor miniszterelnök azt is „belengette" 2001-ben, hogy az állam „beszállna" az egyházi nyugdíjak, illetve a vidéki lelkipásztorok fizetésébe is. Azt is fölvetette, hogy Nagyboldogasszony napja (augusztus 15.) legyen munkaszüneti nap (egyik sem valósult meg).[82]

Közben az ellenzékbe szorult szocialisták sem tétlenkedtek. A 2002-es választásokra készülő miniszterelnök-jelöltjük, Medgyessy Péter kísérletet tett a Horn-féle egyházpolitika folytatására, hátha sikerül a hívő tömegeket a baloldal felé terelni. Az egykori pénzügyminiszter 2001. július 23-án Seregély István egri érsekkel, október 15-én pedig Gyulay Endre Szeged–Csanádi püspökkel találkozott, karácsony előtt pedig levelet küldött a mintegy háromezer katolikus, református és evangélikus lelkésznek. Nyilvánvalóvá tette, hogy az MSZP a jövőben potenciális politikai szövetségesének tekinti a történeti felekezeteket.[83] Medgyessy próbálkozásait mindenesetre hamar elhiteltelenítették párttársai. Kósáné Kovács Magda a Vatikánt bírálta nyilatkozataiban, az MSZP pedig azért támadta az említett Gyulay püspököt, amiért az 2001. szeptemberi körlevelében arra buzdította papjait, hogy a kampány alatt azért imádkozzanak, hogy a választások után is olyan vezetője legyen a magyaroknak, akit valóban az Isten akar (konkrét nevet nem mondott). 2002 februárjában a Szocialista Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége bejelentette, hogy ellenőrző csoportokat fog küldeni a templomokba a „kampánytevékenység" kontrollálására. Válaszul civil szervezetek február 21-én tüntettek a szocialisták székháza előtt, tiltakozva az MSZP egyházellenes megnyilvánulásai ellen (ezt követően az ifjú szocialisták letettek a tervükről, amely egyébként is adatvédelmi aggályokat vetett fel).[84]

Az első Orbán-kormány alatt a Fidesz ügyesen használta fel az egyházakat hatalompolitikai céljaihoz, óriási állami összegeket bocsátott a rendelkezésükre, ám ezzel gyakorlatilag „bevásárolta" magát a történeti felekezetekbe. A 2002-es választások után felálló új kormány igyekezett lazítani ezen az összefonódáson. A Medgyessy-kabinet óvatos lépéseket tett az ügyben, a hitéleti támogatáshoz nem akart hozzányúlni, a történelmi egyházak javára történő „pozitív diszkrimináció" politikáját akarta valamelyest módosítani a kisegyházak javára.[85] Uralma kezdetén azonban a legitimációs válságot („D-209-es-ügy") ellensúlyozandó a miniszterelnök még bőkezűen osztogatott, így 2003-ban hétmilliárdról

82 Besenyei Zsolt – Nagy B. György: *Végigment a Fidesz a damaszkuszi úton*, i. m. 8.

83 Fazekas Csaba: *A szocialisták és az egyházak*, i. m. 10.

84 Salamon Konrád: *A magyar ezredforduló krónikája*, i. m. 128; Tihanyi Örs: A 2004-es esztendő belpolitikai mérlege. Az egzisztenciáját féltő hazai lakosság félelmei erősebbek a mégoly vonzóan csengő, a nemzeti összetartozást hirdető jelszavaknál is. *Magyar Nemzet*, 2004. december 31., 6.

85 Csapody Tamás: Civilek és egyházak. *Népszava*, 2003. február 8., 30.

tizenhárommilliárd forint fölé emelték az egyházi iskolákat segítő kiegészítő normatíva összegét azzal, hogy 0,9 százalékra emelték a kiegészítés mértékét (az elkövetkező években azonban a finanszírozás csökkenni kezdett).[86]

A történeti felekezetek azonban továbbra sem bíztak az MSZP–SZDSZ-koalícióban.[87] Válaszul a balliberális médiában folytatódott az egyházak bírálata, közéleti szereplésük kigúnyolása (kivéve akkor, amikor az a kormány érdekeit szolgálta: az EU-csatlakozással kapcsolatos népszavazáson való részvételre felhívó egyházvezetők, lelkészek érdekes módon nem kaptak bírálatokat a kormánypárti sajtó munkatársaitól).[88] Az uniós csatlakozás egyébként részben gátat szabott a puszta haszonszerzésre berendezkedő „kisegyházak" szaporodásának: 2004. május elsejétől ugyanis az egyházak már nem igényelhették vissza az áfát. A 345 bejegyzett vallási szervezet egy része szinte azonnal működésképtelenné is vált…[89]

A Gyurcsány-kormányok és a Bajnai-kabinet időszaka

A Medgyessyt követő Gyurcsány-kormány elődjével ellentétben sokkal élesebben bírálta az egyházakat. Addig példátlan módon az új miniszterelnök még az idős II. János Pál pápával való 2004. december 18-ai találkozásán is bepanaszolta a Magyar Katolikus Egyházat nyilvános állásfoglalásai miatt (minden bizonnyal az zavarta Gyurcsányt, hogy a december 5-ei, a határon túli magyarok kettős állampolgárságának ügyében rendezett népszavazáson az egyházak ismét a jobboldali pártok mellé álltak, és az „igenre" való szavazásra biztatták híveiket).[90]

A feszültég állandósult a kormány és a történeti egyházak között. A Gyurcsány-kabinet nem mutatott különösebb érdeklődést a problémák megoldására, az egyes közös feladatok koordinálásának, az egyházi ügyek vitelének nem volt felelőse. Pedig volt bőven feladat. Az adó egy százalékának kérdése újra napirendre került, rengeteg egyházközösség igényelt támogatást oktatási, szociális, liturgikus működéséhez vagy legalább templomának felújításához. Az egyházi intézményekben foglalkoztatott több tízezer világi személy munkajogi státusa is rendezésre várt.[91] Az immár másfél évtizede halasztódó tényfeltárás újra

86 Sághy Erna: *Vallás, szabadság*, i. m. 31; V. E.: Intézményfinanszírozás a politikai erőtérben. *Evangélikus Élet*, 2007. július 15., 6.

87 Sághy Erna: *Vallás, szabadság*, i. m. 31.

88 Tihanyi Örs: *A 2004-es esztendő belpolitikai mérlege*, i. m. 6.

89 Sághy Erna: *Vallás, szabadság*, i. m. 29.

90 Salamon Konrád: *A magyar ezredforduló krónikája*, i. m. 164; Simon Zoltán: Propagandapatronokká silányul a közös kincs. A történész úgy látja, a történelmi egyházak betagolódtak a Fidesz szövetségi rendszerébe. *Népszava*, 2004. december 3., 5; Tihanyi Örs: *A 2004-es esztendő belpolitikai mérlege*, i. m. 6.

91 Platthy Iván: Időszerű egyházpolitikai kérdések (2.). Gyors rendezésre váró ügyek. *Új Ember*, 2005. június 5., 3.

napirendre került. 2005. február 11-én a Political Capital honlapján megjelent 19 olyan személy neve, aki állítólag az 1989 előtti rendszer állambiztonságának ügynöke volt. Február 18-án ugyanott közzétettek egy sokkal bővebb ügynöklistát is, majd február 27-én egy harmadik, 219 nevet tartalmazó lista is fölkerült a világhálóra. Ezen mintegy ötven – különböző felekezethez tartozó – egyházi vezető neve is szerepelt.[92] A kirobbant botrányt nem is föltétlenül a lista tartalma okozta (a listán többségében visszavonult vagy már elhunyt egykori egyházi vezetők neve szerepelt), hanem a média felfokozott érdeklődése, illetve az, hogy a listát sokan azonosnak gondolták azzal az ügynöki névsorral, amelyet állítólag Németh Miklós miniszterelnök adott át Antall Józsefnek.[93]

Tanulságos, hogy a három nagy történelmi egyházunk hogyan reagált az ügynöklistára. Veres András püspök, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia akkori titkára az egyházak elleni szervezett támadásról beszélt, s egyházának vezetése is hasonló szellemiségű nyilatkozatot tett közzé. A Püspöki Konferencia szerint az ügynökkérdés a politikai rendszerváltás után 15 évvel már úgysem tisztázható, nem ismerhető meg teljes valóságában. „A bizonytalan eredetű és hamis listák kampányszerű közlése is része az egyház elleni támadásnak" – írták. A listán levő katolikus egyházi vezetők természetesen tagadták állambiztonsági kötődésüket, némelyek (pl. Kiss-Rigó László címzetes püspök) büntetőeljárást is kezdeményezett. A reformátusok közül érdemlegesen csak a Ravasz László Egyesület elnöksége reagált, közleményben kérve a törvényhozókat, hogy az átvilágítás során nyilvánosságra hozandók köre terjedjen ki az egyházakra és az egyházi személyekre is. Az evangélikusok viszont példaértékűen jártak el: nem sokkal az ügynöklisták feltűnése után, 2005 májusában bizottságot alakítottak az államszocializmus alatti történetük részletes feltárására.[94]

A Gyurcsány-kormány jól érzékelte, hogy az ügynöklista okozta óriási botrány zavarba hozta az egyházi vezetőket (ráadásul az ellenzéki Fidesz sem állt ki akkor hangosan a felekezetek mellett). Kihasználva az egyházi vezetés ideiglenes meggyengülését, igyekeztek érvényt szerezni az SZDSZ azon javaslatának, amely arra irányult, hogy a jövőben a felekezetek csak „közszolgálati tevékenységükért" kapjanak költségvetési pénzt, a kimondottan vallási jellegű intézmények finanszírozását oldják meg a hívők adójának 1 százalékából. Ez súlyosan érintette volna az egyházi intézményeket, különösen az iskolákat (amikre néhány SZDSZ-es politikus szerint nem is volt szüksége az országnak).

92 Czene Gábor: Beszervezett evangélikus püspökök. Titkos múlt. Prőhle Gergely szerint nem szabad általánosítva ügynöközni. *Népszabadság*, 2014. február 25., 6; Salamon Konrád: *A magyar ezredforduló krónikája*, i. m. 165.

93 Majsai Tamás: *Harminc éven át állambiztonsági ügynökök álltak a magyar református egyház élén*, i. m. 83.

94 Arató Judit – Simon Zoltán: Rendőrségi nyomozás indult az internetes névsor miatt. A katolikus egyház támadásnak minősítette a listát. Beismerések és cáfolatok. *Népszava*, 2005. március 2., 8, Czene Gábor: *Beszervezett evangélikus püspökök*, i. m. 6; Czene Gábor: *Nyögvenyelős egyházi múltfeltárás*, i. m. 2; Egy főpap dossziéja. *Evangélikus Élet*, 2006. február 12., 6.

2005 márciusában ezért a három nagy egyház közös beadványt intézett az Alkotmánybírósághoz az új költségvetési törvény miatt.[95]

A kormány azonban nem hátrált meg, így a katolikus, református, evangélikus egyház a zsidó felekezettel és a szülői közösségekkel demonstrációt szervezett 2005. december 16-án Budapesten, hogy így adjanak hangot ellenérzéseiknek. Egységesen követelték az egyházi iskoláknak az önkormányzati iskolákkal való azonos támogatás megadását. A kormánykoalíció részben engedett a tüntetőknek: december 19-én az országgyűlés úgy fogadta el a 2006. évi költségvetést, hogy három kiegészítő normatívát is garantált az egyházi oktatási intézményeknek: a kistelepülésit és a bejáróit alanyi jogon, illetve a kistérségit társulás esetén.[96] Az állami támogatás azonban így is drasztikusan csökkent, s ennek az egyházi közgyűjtemények (pl. az alapvető fontosságú történelmi dokumentumokat őrző levéltárak) lettek a nagy vesztesei.[97]

Egy évvel a 219 nevet tartalmazó ügynöklista nyilvánosságra hozatala után ismét élesítették „az állambiztonsági bombát". 2006. február 2-án az *Élet és Irodalom* hasábjain Ungváry Krisztián történész arról írt *Mozgásterek és kényszerpályák* című tanulmányában, hogy Paskai László bíboros, nyugalmazott esztergom-budapesti érsek csaknem tíz éven át jelentett a kommunista állambiztonságnak (igaz, a szerző elismerte, hogy jelentései „jóindulatúak" voltak, azokkal nem ártott senkinek). Bár az egykori érsek neve a 2005-ös ügynöklistán is szerepelt, a szöveg ismét megrázta a katolikus egyházat. Ráadásul Ungváry két héttel később egy újabb *ÉS*-cikkben (*Rés vagy erős bástya? A magyar katolikus egyház és a Kádár-rendszer*) fölvetette öt további katolikus püspök ügynöki érintettségét is. A Püspöki Konferencia újfent „politikai indíttatású" támadásról beszélt, Kiss-Rigó László ismét perrel fenyegetőzött (amit tettek is követtek), ám valamelyest mégis elmozdultak az egyházi vezetők a tisztességes múltfeltárás irányába, ugyanis 2006 tavaszán létrehozták a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítványt a Magyar Katolikus Egyház második világháború utáni történetének kutatására. Ennek vezetésével Várszegi Asztrik pannonhalmi főapátot bízták meg.[98]

Közben az egyházi intézmények állami finanszírozásával kapcsolatos vita csak nem akart nyugvópontra jutni. A kormánypárti médiumok egy része folytatta egyházellenes hangulatkeltő akcióit. A szabad demokraták már a megbékélésre való hajlandóság látszatát is kerülték. 2006. januári küldöttgyűlésükön Fodor Gábor egyenesen ki is mondta: az SZDSZ antiklerikális párt. Honlap-

95 Egyházi iskolák: diszkrimináció? *Észak-Magyarország*, 2005. december 9., 2; Neumann Ottó: *Egyházügy, az adu ász*, i. m. 17.

96 *Egyházi iskolák: diszkrimináció?*, i. m. 2; Frenkl Róbert: Iskolaügy és politika. *Evangélikus Élet*, 2006. január 15., 10.

97 Mózessy Gergely: A 38%-os támogatás-csökkenés hatása a katolikus levéltárakra. *Levéltári Szemle*, 2006, 3, 86–89, 86.

98 *Egy főpap dossziéja*, i. m. 6; Czene Gábor: *Nyögvenyelős egyházi múltfeltárás*, i. m. 2; Majsai Tamás: *Harminc éven át állambiztonsági ügynökök álltak a magyar református egyház élén*, i. m. 83–84, 95.

jukon meglehetősen demagóg módon így tettek fel kérdést az internetes fórum szavazóinak: „Az állam hatalmas összegeket ad az egyházaknak hitéleti célokra az ön adóforintjaiból. Ön hogyan döntene? A, Az egyházak eltartása a hívek feladata, nem az államé. B, Az államnak fontos feladata az egyház finanszírozása."[99] Mintha csak e két szélsőség közül lehetne választani…

Ami az állam által folyósított „hatalmas összegeket" illeti, a valóságban azok éppen akkoriban kezdtek el jelentősen csökkenni. 2005-ben és 2006-ban csaknem 2,7 milliárd forintnyi támogatástól estek el az egyházi iskolák, a vallási tárgyú közgyűjtemények pedig továbbra is csak jelképes összegekre számíthattak.[100] A kormánykoalíció átláthatóbbá kívánta tenni a valóban meglehetősen bonyolult finanszírozási rendszert, de mindezt úgy kezelték, mint általában minden mást: nem egyeztettek érdemben az érintettekkel, és túl rövid határidőt adtak a kérdések világos átgondolására.[101] 2007 őszén azzal – a tőlük meglepőnek számító – ötlettel állt elő a kisebbik kormánypárt vezetősége, hogy a jövőben az állampolgárok személyi jövedelemadójuk 3 százalékát ajánlhassák fel az egyházaknak és civil szervezeteknek. Ugyanakkor fölvetették a Nemzeti Civil Alapprogram megszüntetését is, ami viszont hátrányosan érintette volna az egyházakat.[102]

A 2008-ban kirobbant világválság és a Gyurcsány-kormány rossz gazdaságpolitikai döntései véglegesen ellehetetlenítették azt, hogy a kérdést rendezni tudja a szocialista vezetésű kormányzat. 2009 őszén a kormány arra kényszerült, hogy a 2010-es évre rendkívüli módon felfüggesszék az 1+1 forint alapú egyházfinanszírozási rendszert, tehát visszaállították a vatikáni szerződésben meghatározott mértéket: az 1 százalékos felajánlások mellett az szja 0,5 százalékig egészíti ki a kormány az egyházak működésére szánt keretet. Ez 2,5 milliárd Ft elvonást jelentett. Az egyházak vezetői – tekintettel az ország súlyos pénzügyi helyzetére – tudomásul vették a döntést, ugyanakkor nehezményezték azt, hogy a kormány képviselői évekig nem tárgyaltak velük megfelelően (elmaradtak az előzetes egyeztetések, minden tárgyaláson más és más számok hangzottak el stb.) Bosák Nándor Debrecen–Nyíregyházi megyéspüspök pedig kijelentette, hogy „az egyházak különböző manipulációk folytán eddig sem kapták meg azt a támogatást, ami járt volna nekik. És most a kevesebbhez képest is kevesebb jut."[103]

99 Fáy Zoltán: *Verések és pofonok*, i. m. 29.

100 Ambrus Vilmos: Nem győzték meg egymást. Egyházi iskolák. Több vagy kevesebb pénzt kaptak. Új rendelet jön. *Új Néplap*, 2008. június 17.; 7, 1+1 helyett vatikáni szerződés. *Kelet-Magyarország*, 2009. október 3., 2.

101 Ambrus Vilmos: *Nem győzték meg egymást*, i. m. 7; V. E.: *Intézményfinanszírozás a politikai erőtérben*, i. m. 6.

102 Vég Márton: Pályázhatnak egyházak is. Adófelajánlás. Fehér holló: azonos nevezőn a KDNP és az SZDSZ. *Tolnai Népújság*, 2007. október 6., 7.

103 *1+1 helyett vatikáni szerződés*, i. m. 2.

A történeti egyházak továbbra is jelezték: van véleményük az ország közéleti, politikai állapotával kapcsolatban, és jogukban áll azt elmondani. Tették ezt az akkor még valóban létező balliberális médiatúlsúly ellenszelében.[104] 2009 tavaszán a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia két nagyon fontos nyilatkozatot adott ki. Március 3-án kifejezte a terjedő erőszakos cselekedetekkel kapcsolatos aggodalmát, ugyanakkor elítélte azt a provokációt, ami a magyarságot mintegy kollektív bűnösként igyekezett bemutatni (az ügy előzménye az volt, hogy 2008 novembere és 2009 februárja között Nagycsécsén, Pécsett és Tatárszentgyörgyön cigány származású személyeket gyilkoltak meg, az SZDSZ hangadói pedig azt sugallták, hogy ez a többségi magyar nemzet felelőssége annak ellenére, hogy az elkövetők egy része is roma volt). 2009. április 27-én pedig a püspöki kar bírálta az egy héttel korábban elfogadott törvényt a bejegyzett élettársi kapcsolatokról. A Konferencia szerint ugyanis az egyneműek együttélését elősegítő jogszabály gyengíti a hagyományos családmodellt, veszélyezteti az új generációk egészséges lelki fejlődését.[105]

A történeti egyházak és a magyar állam viszonya az elmúlt évtizedben

A 2010-es választásokon az addigi kormánypártok (az SZDSZ esetében: megsemmisítő) vereséget szenvedtek, ismét a Fidesz-KDNP alakíthatott kormányt, ezúttal kétharmados fölhatalmazással. Mind az ország, mind a történeti egyházak történetében új szakasz kezdődött. Az egyházvezetők nem győzték kivárni a fordulatot, egyes vezetői már nyíltan a Fidesz mellett agitáltak a szószékekről (pl. Kiss-Rigó László szeged-csanádi püspök).

Elméletileg a történeti egyházak végre igazán jó, szinte kivételezett helyzetbe kerültek. Egy olyan pártszövetség szerzett többséget a parlamentben, amely évtizedek óta az ő érdekeiket képviselte. Ennek előnyei anyagi téren igen hamar megmutatkoztak: a második Orbán-kormány (hasonlóan az 1998 és 2002 közti időszakhoz) igen bőkezűen bánt mind a katolikus, mind az evangélikus, mind a református vallási közösségekkel. A felajánlható szja 1 százalék és annak állami kiegészítése 2011-ben jelentősen, 2,3 milliárd forinttal emelkedett. Az egyházi közoktatási intézmények kiegészítő normatíváját 230 ezer forintra emelték diákonként, ezzel lényegében helyreállították az egyházak által évek óta követelt egyenlő támogatás, egyenlő bánásmód elvét. Az 5000 főnél kisebb településeken dolgozó lelkészek támogatási keretét 43 millió forinttal emelték (a református egyháznak ez több mint 8 millió forintnyi plusz támogatást jelentett). Végre az egyházi közgyűjtemények is jól jártak: támogatásukat 100 millió

104 A kálvinista egyháznál érdemes kiemelni a zsinati nyilatkozatokat, illetve a Reformátusok a Közéletben Alapítvány kiadványait. Kovács Krisztián: *A „nyilvánosság" mint a teológia „új témája" a kelet-közép-európai rendszerváltások után*, i. m. 211.

105 Salamon Konrád: *A magyar ezredforduló krónikája*, i. m. 204–205, 226–227.

forinttal emelték, ahogyan a hitoktatói tevékenységre szánt összegeket is.[106] Pénz tehát volt (és azóta is van) bőven, más kérdés, hogy ez mire elég. Általában arra igen, hogy a történeti felekezetek fenn tudják tartani szociális, egészségügyi, oktatási intézményeiket. Nagyobb összegű fejlesztésre, beruházásra (pl. műemlék templomok rekonstrukciójára) azonban nem mindig elég, ahhoz már külső forrásokra (egyéni adományokra, pályázati pénzekre, állami segítségre) van szükség.[107] A materiális javak tekintetében azonban a helyzet egyértelműen jobbnak tűnik, mint a 2002 és 2010 közti időszakban, s ennek tagadhatatlanul számos pozitív következménye van (csupán egyetlen adat: az anyagi támogatásnak is köszönhetően 2014-ben 436 egyházi fenntartású iskola működött Magyarországon, míg tíz évvel korábban még csak 292).[108] Csakhogy mindennek ára van, s a több pénzt az autonómiájának erősebb csökkentésével fizetik meg az egyházak.[109]

Mint tudjuk, a pénz nem minden, a többi régóta húzódó kérdés (tényfeltárás, kisegyházak/szekták helyzete, egyházi nyilvánosság stb.) terén már komoly elmaradások vannak. Sokak számára például óriási csalódást okozott a 2011 nyarán elfogadott, régóta várt új egyházi törvény. Pedig a kezdetek itt is biztatónak tűntek: a kormányzat az előkészítésbe bevonta az egyházi vezetőket, az általuk kijelölt szakértőket is, s 2011 júliusára sikerült is egy előremutató törvénytervezetet előkészíteni. Majd 2011. július 12-én, néhány órával (!) a zárószavazás előtt a Fidesz-frakció számos ponton átírta a KDNP-s képviselők által benyújtott javaslatot, például belekerült a törvénytervezetbe az a rész, hogy a jövőben a kétharmados országgyűlés legyen jogosult egyházzá minősíteni egy adott közösséget. Míg a régi, 1990-es egyházi törvény túl liberális volt, és teret engedett az „egyházak" túlszaporodásának (2011-ben már 362 vallási közösség nevezte így magát), az új jogszabály a másik véglet volt: 14 egyházat ismert el, ami valójában csak 8 felekezetet érintett, ugyanis öt ortodox és három zsidó közösség szerepelt a felsorolásban. A törvény nyitva hagyta a lehetőségét annak, hogy minden vallási közösség kezdeményezhesse a parlamentnél elismertetését. A KDNP képviselői ugyan még tartózkodtak a július 11-ei frakcióülésen, de másnap már ők is megszavazták a nagyobbik kormánypárttal a törvényt. Így 2011. július 12-én megszületett (254 igen szavazattal 43 ellenében) a 2011. évi CCVI. törvény. A Magyar Katolikus Egyház asszisztált a számos tekintetben rossz jogszabályhoz (a Püspöki Konferencia csak egy semmitmondó nyilatkozatot adott ki arról, hogy majd úgyis a gyakorlati alkalmazás során derül ki, hogy életképes-e a törvény). A két nagy protestáns felekezet viszont az év karácsonya előtt levelet írt Lázár Jánosnak, a Fidesz-frakció vezetőjének, hogy

106 Vigmond Erika: Állami forint az egyházi közszolgálatnak. *Somogyi Hírlap*, 2011. június 17., 5.

107 Vas András: *Mi is népvándorlással érkeztünk*, i. m. 5.

108 *Egyházi iskolák: diszkrimináció?* I. m. 2, Romsics Ignác: *Magyarország története.* [Budapest], 2017, Kossuth Kiadó, 476.

109 Pethő Tibor: Széttört Betlehem. *Magyar Hang*, 2019. május 17–23., 19.

bővüljön a regisztrált egyházak köre.[110] (Ebben sikerrel jártak, a következő évben tizenhét további felekezetet javasoltak egyházi elismerésre, így 2012. március 1-jével 31-re nőtt az elismert egyházak száma.)[111]

A 2011. évi CCVI. törvény legnagyobb megdöbbenést kiváltó része talán az volt, ami egyházként ismerte el a Hit Gyülekezetét. A nyíltan antikatolikus, a magyar történeti hagyományoktól alapvetően idegen szekta a Fidesz 2002-es veresége után lassan közeledni kezdett a párthoz, miközben fokozatosan eltávolodott korábbi szövetségesétől, az SZDSZ-től. Ezt a nagyobbik kormánypárt a 2011-es törvénnyel hálálta meg, bár Németh Sándor, a Hit Gyülekezetének vezetője 2012-ben még óvatosan fogalmazott a Nemzeti Együttműködés Rendszeréről: „én is látom, hogy korlátozták a szabadságjogokat, meggyengítették a jogállamot. És gazdasági kérdésekről még nem is szóltam. Ha a Fidesz nem jön vissza középre, mert nagyon is jobbszélre húzódott, ha nem állítja vissza a demokráciát, akkor […] kívánatos a kormány leváltása."[112] A második kétharmados választási győzelem (2014) után viszont már nem fogalmazott ilyen éles kritikát az „egyházvezető", pedig azóta a kormány még tovább gyengítette a jogállamot. A Hit Gyülekezete teljesen szabadon tevékenykedhet, akadálytalanul sugározhatja hetente a Vidám Vasárnap című műsorát. Úgy tűnik, a kormány megválogatja, hogy mely szektákkal ápol jó kapcsolatot, a kevésbé befolyásosakat (pl. a szcientológusokat) akár kemény kézzel is zaklatja.[113]

A múltfeltárás terén már valamivel jobb a kormányzat mérlege. 2013-ban létrehozta a Nemzeti Emlékezet Bizottságát, ahol többek között az egyházak szocializmus alatti elnyomását is kutatják.[114] Igazi áttörésre azonban csak akkor lenne esély, ha maguk az egyházak is aktívabban kapcsolódnának be a tényfeltáró munkába. Sajnos az evangélikus egyházat leszámítva erre nem láthattunk példákat, náluk viszont valóban komoly eredmények születtek.

Az első vetés már 2010-ben beérett. A 2005 májusában felállított evangélikus tényfeltáró bizottság megjelentette első kiadványát Mirák Katalin szerkesztésében (*Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990*). A Luther Kiadóban napvilágot látott munka azért készült ilyen sokáig, mert alkotói komolyan vették a kényes kérdést, és lelkiismeretesen, a történettudományi szempontoknak mindenben

110 Faggyas Sándor: Megdolgozunk a szövetségért. Fabinyi Tamás: Az egyház ne döglött halként sodródjon, hanem élő halként ússzon szemben az árral. *Magyar Hírlap*, 2011. december 31., 4; Új egyházi törvény – meglepetésekkel. *Új Ember*, 2011. július 24., 3.

111 Egyháznak ismerték el többek között a Magyarországi Metodista Egyházat, a Magyar Pünkösdi Egyházat, az Erdélyi Gyülekezetet, a Hetednapi Adventista Egyházat, a Magyarországi Kopt Ortodox Egyházat, a Magyarországi Iszlám Közösséget, a Krisztusban Hívő Nazarénus Gyülekezeteket, az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyházát (mormonok) stb.: Márciustól tizenhét újabb felekezet ismerhetnek el. *Tolnai Népújság*, 2012. február 11., 8.

112 Czene Gábor: *„Jóért rosszal ne fizessünk"*, i. m. 13.

113 MW.: Házkutatás harminc helyszínen. *Somogyi Hírlap*, 2017. október 20., 9.

114 Nagy Károly Zsolt: A református emlékezet helyei. *Sárospataki Füzetek*, 2017, 1, 13–19, 19.

megfelelő alkotást akartak letenni az asztalra. Ez sikerült nekik, a *Háló* kiváló bevezetője lett egy remélhetőleg folyamatosan bővülő sorozatnak. Egyházi körökből (magából az Evangélikus Egyházból is) sok bírálat érkezett, ismét előtérbe került az a rég elkoptatott érvelés, hogy a régi sebek feltépése nem a tisztánlátást, hanem az egyházak elleni politikai hangulatkeltést szolgálja. Számos egyházi személy, hívő, a történészszakma és a média azonban jól fogadta a kötetet. Hasonlóan sikeres volt a sorozat második, az előzőnél jóval hosszabb könyve (*Háló 2. Egyházvezetők 1. Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő.* Budapest, 2014, Luther Kiadó), mely monografikus igénnyel dolgozta fel két XX. századi lutheránus egyházi vezető ügynöki tevékenységét. Úgy tűnik, az evangélikusok megértették, hogy „az egyház nem töltheti be jelenkori társadalmi hivatását, ha igehirdetése hiteltelen, márpedig a kommunista állammal való múltbéli együttműködés árnyéka alapjaiban érinti a keresztény egyházak hitelét. A hitelesség helyreállításának eszköze a bűnbánat és bűnbocsánat, amelyet az egyház csak a maga közegében, a saját hitletéteményének szigorú mércéjével szembesülve nyerhet el és gyakorolhat."[115]

A másik két történeti felekezet egyértelmű lemaradásban van a kisebbik protestáns egyházhoz képest. A katolikusok által felállított Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány eredményei az ígéretes kezdés után torzóban maradtak, a Püspöki Konferencia sem anyagilag, sem erkölcsileg nem nyújtott nekik kellő támogatást. Várszegi Asztrik 2010 decemberében le is mondott az alapítvány kurátori tisztségéről, helyét Kiss-Rigó László szeged-csanádi püspök vette át. Azóta még kevesebbet hallani a katolikus egyház ügynökmúltjáról. A feltáró munka decentralizáltan folytatódik, az eredmények egy-egy lelkes kutató szorgalmának a függvényei. (A történész „céhen kívüli" kutatók közül föltétlenül kiemelendőnek tartom Szabó Gyula mezőörsi plébánost, aki társaival önszorgalomból évek óta kutatja a közgyűjteményeket, és immár több tízezer oldalnyi iratanyagot őriz.)[116]

Az intézményes tényfeltárás a reformátusoknál is elakadt.[117] A 2005-ös ügynöklisták után a kálvinisták gyakorlatilag semmit sem léptek. 2008 végén fiatal reformátusok gyakorlatilag felszólították egyházuk vezetőit, hogy kezdjék meg a múltfeltárást. Nagyjából ezzel egy időben számolt be Kósa László történész, akadémikus legújabb kutatásairól: a tudós azonosított 54 olyan lelkipásztort, akik együttműködtek a kommunista állambiztonsággal. A nyomás hatására

115 Czene Gábor: Múltjukkal birkóznak az egyházak. Nem engedik, hogy feledésbe merüljenek az ügynökügyek. *Népszabadság*, 2010. november 2., 4; Czene Gábor: *Beszervezett evangélikus püspökök*, i. m. 6; Tevelÿ Arató György: „Viaskodjatok a hitért, mely a szenteknek adatott." Az evangélikus tényfeltárás legújabb eredményeiről. *Hitel*, 2016, 1, 77–96, 78, 80.

116 Czene Gábor: *Múltjukkal birkóznak az egyházak*, i. m. 4; Czene Gábor: *Beszervezett evangélikus püspökök*, i. m. 6; Tevelÿ Arató György: *„Viaskodjatok a hitért, mely a szenteknek adatott"*, i. m. 77.

117 Pedig közvetlenül a rendszerváltás után még úgy tűnt, hogy ők lesznek a szembenézés éllovasai: 1990-ben döntést született egy tényfeltáró munkacsoport létrehozásáról, de aztán nem lett belőle semmi. Czene Gábor: *Múltjukkal birkóznak az egyházak*, i. m. 4.

2009 májusában a református zsinat határozatot hozott tényfeltáró történészbizottság felállításáról. 2012. június 30-áig adtak haladékot, hogy azon személyek, akik bármilyen „bizonyító anyag" birtokában vannak, az iratokat eljuttassák a bizottsághoz. A bizottság jelentéseit és az általuk összegyűjtött dokumentumokat azonban néhány évvel később legfelsőbb szintű határozattal zárolták.[118]

Napjainkban súlyosabb a történeti egyházak tekintélyvesztése, mint az elmúlt harminc évben bármikor. Ehhez az elsinkófált tényfeltárás mellett az is hozzájárult, hogy az Orbán-kormány – legalábbis a szlogenek szintjén – mindent megtesz azért, hogy kisajátítsa a kereszténység szókincsét.[119]

Sokan megkérdőjelezik, hogyan is egyeztethető össze a kereszténységgel az a kormányzás, amely óriási összegeket költ az állami gyűlöletpropagandára („migránsok" vagy éppen a hajléktalanok ellen), a korrupció gyanúja veszi körül, elitje pedig olyan életmódot folytat, amely semmiképpen sem nevezhető erkölcsösnek (ld. Borkai-ügy). A történeti egyházak vezetői, alkalmazottai, tagjai ritkán emelnek szót ezek ellen, igaz, vannak nagyon határozott tiltakozások és figyelmeztetések is.[120] Kiemelem rendszerezettsége miatt ezek közül Az Idők jelei sorozatban a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége által kiadott, Újra néven nevezzük. Erények a közéletben? című füzetet, amelyben a négy sarkalatos erény – igazságosság, mértékletesség, erősség, okosság – morális és filozófiai meghatározása alapján értékelték a magyar társadalom és politika folyamatait. A szándéka szerint kiegyensúlyozott, keresztény és nemzeti lelkületű helyzetképet festeni akaró szövegben ilyen megállapítások is vannak: „kevés kiválasztott ember aránytalanul nagy mértékben részesedik a javakból" (49); „a mai magyar közélet nem programokról, nem a választóknak kínált megoldási javaslatokról szól, hanem karakterekről és karaktergyilkosságokról" (62); „Nagy baj, ha a hatalom mindent erőből csinál"; „A hatalom túlzott centralizációja is a mértékletesség hiányára utal […] Ez a keresztény tanítás szubszidiaritási elvével is szemben áll" (64). „Üstökösszerűen felívelő embereket látunk, mindennaposak a vagyon és az állami adminisztráció létráin mérhető gyors előmenetelek, valamint bukások. A kirakatemberek látványos és nehezen magyarázható gazdagodása nemcsak azért okoz kárt, mert közpénzt magánosít, hanem azért is, mert

118 Czene Gábor: *Beszervezett evangélikus püspökök*, i. m. 6; Kovács Krisztián: *A „nyilvánosság" mint a teológia „új témája" a kelet-közép európai rendszerváltások után*, i. m. 211; Református múltfeltárás. *Heti Válasz*, 2009. május 21., 7; Tevelÿ Arató György: *„Viaskodjatok a hitért, mely a szentek-nek adatott"*, i. m. 77.

119 Pethő Tibor: *Széttört Betlehem*, i. m. 19.

120 Gondolok itt elsősorban Beer Miklós nyugalmazott váci püspökre, az internetes videóblogjáról ismertté vált Hodász András atyára vagy Fabinyi Tamás evangélikus püspökre. Úgy tűnik, hogy a katolikusoknál és a reformátusoknál az evangélikusok mintha valamivel jobban kritizálnák a finoman szólva is farizeus kormányt. Ld. Bodacz Péter: Csókay András – Elfogadhatatlan a farizeusi magatartás. *Magyar Hang*, 2019. november 1–7., 18–19; Lakner Dávid: „Lelkész úr, miért védi a migránsokat?" *Magyar Hang*, 2019. július 5–11., 4; Torkos Matild: Magánbűnök, közerkölcsök. *Magyar Hang*, 2019. október 18–24., 9; Vas András: *Mi is népvándorlással érkeztünk*, i. m. 5.

rossz, követhetetlen mintát ad. Szétrombolja azt a közösség számára fontos hitet, hogy azok jutnak többre, akik többet és jobban tanulnak, többet és jobban dolgoznak, akik kreatívabbak, akik valamiféle extra teljesítményt mutatnak fel. E nélkül a hit nélkül pedig […] a lehetőségek osztói körüli pozíciófoglalás" válik céllá" (68–69). „Azt tapasztaljuk, hogy az uniós pénzek egyesek számára úgy állnak rendelkezésre, mint a rómaiaknak a frissen hódított földek. Ez olyan mértékben vállalhatatlan része a mai magyar közéletnek, amit a keresztény értelmiség nem és nem is akar tovább magyarázni" (70). „Ma munkavállalók százezrei érzik kiszolgáltatottnak magukat" (83). „Az egészségügyben tevékenykedők kitartása és hosszan tűrése még mindig nagyban hozzájárul a rendszer fenntartásához" (89). „Szemléletünktől távol áll az a fajta kommunikáció, ami az embert nem döntéshozó partnernek tekinti, akit meg kell győzni, hanem olyan tömegnek, amelynek be kell állítani a véleményét" (98).[121]

Az egyházak helyzetét természetesen nehezíti, hogy a másik politikai oldalhoz sem igen fordulhatnak. A balliberális mozgalmaktól húsz éven át igaztalan bírálatok sorát kapták, a 2010-es esztendőt megelőző években pedig még azt a pénzt is megtagadták tőlük, ami járt volna nekik. A magukat ellenzékinek nevező pártok ma sem keresik az egyházakkal a kapcsolatot. A mostani kormány meg ugyanúgy nem egyeztet fontos kérdésekben a történeti egyházak vezetőivel, mint a balliberális kormányok, de legalább pénzt ad.[122] Úgy tűnik, az egyházaknak ez így elég ahhoz, hogy szemet hunyhasson a rendszer visszásságai és „furcsaságai" felett.

„A keresztény alapelvekre hivatkozó politikai alakulatok részéről erős az igény, hogy a nemzeti érzés mellett a vallással, az egyházakkal igazoljanak egy olyan politikát, amelyet meggyőző érvekkel nem sikerül alátámasztaniuk. A kormánykoalíció megpróbálja az egyházak prókátorának szerepét játszani" – ez a szöveg a Fidesz 1994 februárjában publikált Vallás és szabadság című programjában olvasható, akkor még az Antall-kormány erős kritikájaként.[123] A szöveg ma is érdekes asszociációkat kelt…

121 Újra néven nevezzük. Erények a közéletben? [Budapest], 2018, Keresztény Értelmiségiek Szövetsége – Magyar Polgári Együttműködés Egyesület – Professzorok Batthyány Köre [Az idők jelei sorozat]. Érdekes, hogy a vitairatot nem terjesztették megjelenése után: Czene Gábor – Zoltai Ákos: Mégiscsak bírálni akartak Az Idők jelei, 2018 kiadvány készítői. https://nepszava.hu/1159096_megiscsak-biralni-akartak-az-idok-jelei-2018-kiadvany-keszitoi (Utolsó letöltés: 2020. január 12.)

122 Faggyas Sándor: *Megdolgozunk a szövetségért*, i. m. 4; Lakner Dávid: *„Lelkész úr, miért védi a migránsokat?"*, i. m. 4.

123 Besenyei Zsolt – Nagy B. György: *Végigment a Fidesz a damaszkuszi úton*, i. m. 8.